

FRANÇOIS CHAUBET
Avrupa'nın Entelektüel Tarihi

FRANÇOIS CHAUBET Nanterre-Paris Ouest Üniversitesi'nde çağdaş tarih profesörüdür. Uluslararası kültürel ilişkiler ve 20. yüzyıl entelektüel tarihi konularında uzmandır. Yayımladığı eserler: *Paul Desjardins et les Décades de Pontigny* (Septentrion, 2000); *Histoire intellectuelle de l'Entre-deux-guerres. Culture et politique* (Nouveau Monde Editions, 2006); *Histoire des relations culturelles internationales dans le monde contemporain* [Laurent Martin ile birlikte], (Armand Colin, 2011); *Histoire de la mondialisation culturelle* (PUF, 2013); *Histoire intellectuelle de l'Europe. XIXe-XXe siècles* (PUF, 2020).

Histoire intellectuelle de l'Europe (XIXe-XXe siècles)

© 2020 Que sais-je? / Humensis

İletişim Yayınları 3093 • Başvuru Dizisi 117

ISBN-13: 978-975-05-3229-0

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

EDITÖR Melike Işık Durmaz

KAPAK Suat Aysu

KAPAK RESMİ Henri Fantin-Latour, "Masa Başında", 1872

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Ece Ziya

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

FRANÇOIS CHAUBET

Avrupa'nın Entelektüel Tarihi

(19. ve 20. Yüzyıl)

Histoire intellectuelle de l'Europe
(XIXe-XXe siècles)

ÇEVİREN

Z. Hazal Louze

YAYINA HAZIRLAYAN

Ömer Laçiner

İçindekiler

Giriş	7
BİRİNCİ BÖLÜM	
Aktörler ve Dolayımın Koşulları	13
Kültürlü insanların ve entelektüellerin ulusaşırı Avrupası	14
<i>Kültür araçlarının rolü</i>	15
<i>Avangardlar ve Avrupa takımıydı</i>	31
<i>Siyasal sorunların Avrupalılaştırılmasının</i> <i>ve müdahil olmanın biçimleri</i>	33
Bilim dünyası ve aralarındaki alışveriş.....	36
<i>Uluslararası bilimsel çerçeve</i>	37
<i>Devletsel çerçevenin ve birleşik Avrupa çerçevesinin rolü</i>	40
İKİNCİ BÖLÜM	
Hiyerarşik Entelektüel İlişkiler	45
Ayrımsal hiyerarşiler	46
<i>Fransız entelektüel etkisi altındaki Avrupa</i>	47
<i>19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında</i> <i>Alman kültürel Avrupası</i>	53
<i>Avrupa'nın diğer entelektüel odakları</i>	53
Disiplinlerin ve entelektüellerin aktarımı.....	64
<i>Alman üniversitesi modeli</i>	64
<i>İçerik aktarımı</i>	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

20. Yüzyıldaki Önemli Siyasi ve İdeolojik Çatışmalar	71
Birinci Dünya Savaşı ve entelektüellerin hareketlenmesi.....	72
<i>Çokbiçimli ve kitlesel taraf olma hali</i>	73
<i>İdeolojik savaş ve sonrası</i>	75
Faşizm ve antifaşizm.....	77
<i>Faşizm</i>	78
<i>Antifaşizm</i>	81
Soğuk Savaş.....	83
<i>Komünist cephe</i>	84
<i>Soğuk Savaş ve Avrupa entelektüel cephesi</i>	85

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Entelektüel Avrupa ve Büyük Siyasi-Entelektüel Tartışma Temaları	91
Avrupa Hıristiyanlığı ve ona gelen itirazlar.....	92
<i>Doktrinal Hıristiyanlık ve geçirdiği evrimler</i>	93
<i>Hıristiyanlığın mesajı tartışmaları</i>	97
Kapitalizm, Marksizm ve sosyal devrim.....	101
<i>Avrupa sosyalizmi tarihinde entelektüellerin rolü</i>	101
<i>Dolaşımlar</i>	105
Kültür ve özgürleşme.....	105
<i>Kültür yoluyla özgürleşme projesi</i>	106
<i>İlerlemeci iyimserliğe getirilen eleştiriler</i>	110
Sonuç	115
Kaynakça.....	119

GİRİŞ

Bir gün dedi ki: “Avrupa’nın bana göre gizemli bir tarafı yok” [...]; ortada hâkim olmadığımız, oysa bize hâkim olan muazzam bir dosya var.

– KARL KRAUS, *La Littérature démolie* [Yıkık Edebiyat]

Polonyalı filozof Leszek Kolakowski’nin yerinde deyimiyle “sorgulanan hayatın kıtası” Avrupa, yüzyıllar boyunca etkileyici bir entelektüel ve sanatsal gelişimle kendine istisnai bir yer edinmiştir. Sadece 15. yüzyılın sonlarına kadar geriye gitsek bile, bu gelişme devamlı olarak ve çok çeşitli biçimlerde (bilimsel, edebi, felsefi, müzikal, resimsel) kendini gösterir. Bu özellik, Avrupa denen bu küçük kara parçasını diğer tüm medeniyet dünyaları arasından öne çıkarır. 17. yüzyıldan beri Fransa’da Jean Mabillon ve Mauriste’ler tarafından üzerinde düşünülen büyük Avrupa romanının¹ 18. yüzyıl sonlarında icat edilmesi ve 19. yüzyılın başında Prusya’da Leopold von Ranke ve Johann Gustav Droysen öncülüğünde

1 M. Kundera, *L’Art du roman*, Gallimard, Paris, 1986 [*Roman Sanatı*, çev. Aysel Bora, Can Yayınları, İstanbul, 2019].

metodik bir tarihyazımının doğması, Littré ve Darwin ile doğa bilimlerinin ve yine 19. yüzyılın sonu itibariyle yeni fiziğin hızlı gelişimi gibi entelektüel silahlar birbiri üzerine gelir ve bunları birlikte ele almak isteyen bir gözlemcinin başını döndürür.

Dünya tarihinin, yine küreselleşen tarihyazımımızın ve kendini beğenmiş Avrupa merkezci görüşün doğru bir zemine daha adil ölçülerle getirildiği (ne de olsa Avrupa 1800'lü yıllara kadar ekonomik planda Çin'den ve Hindistan'dan daha ileride değildi) günümüzde, her şeye rağmen şu tespiti yapmak mümkündür: Avrupa 1500-1960 yılları arasında “sanatın ve kültürün anavatanı” olmuştur. 19. ve 20. yüzyılların uzun kronolojik akışına odaklanan bu kitapta yoğunlaşmak istediğimiz konu, insanların ve eserlerinin dolaşımının işte bu eşsiz alanıdır. Fransız Devrimi ve Napolyon İmparatorluğu, siyasal-kültürel tartışmaların ve entelektüel dolaşımın hızlanmasının kıta geneline yayılmasında kilit dönemler olarak öne çıkar.

Bu kitapta tasvir etmek ve açıklamak istediğimiz şey, hem Avrupa entelektüel hayatına etki eden ve devamlı dolaşım halinde olan temel düşünce akımları, hem de dünyanın geri kalanından çok daha önce oluşan Avrupa entelektüel kamusal alanının örgütlenmesinden doğan (15. yüzyılın sonunda hümanizm veya 18. yüzyılda Aydınlanma Çağı)² ve birbiriyle rekabet halindeki devletlerin kültürü yüceltmesiyle güçlenen temel dinamiklerdir. Şu basit, somut tespitten yola çıkıyoruz: Yüksek kültür Avrupası'nın tanımı, onu inşa eden açılımın ve çok sayıda entelektüel ya da siyasi fikir alışverişinin üzerine kurulan bir kıtanın da tanımıdır. 1920'li yıllarda Paul Valéry, entelektüel Avrupa'dan “borsa” metaforunu

2 Pierre-Yves Beaurepaire (der.), *La Communication en Europe de l'âge classique au Siècle des Lumières*, Belin, 2014; Pierre-Yves Beaurepaire ve Pierrick Pourchasse (der.), *Les Circulations internationales en Europe années 1680-années 1780*, PUR, 2010.

kullanarak bahseder. Buna göre Avrupa her şeyin alışverişinin yapıldığı ve ateşli bir ortamda her şeyin birbiriyle kıyaslandığı bir dünyadır. Büyük bir Avrupalı olan ve 1800'lü yıllarda Fransa ile Almanya arasında mekik dokuyan Germaine de Staël ise, 1810'da bu büyük "borsa" oyunu içinde, geleceğin tüm Avrupalı aktörlerine şu sözleri miras bırakmıştır:

Kendi milli kimliğimizden vazgeçmeden birbirimizle karşılıklı olarak ışığımızı paylaşacağız. Avrupalı bir millet ile bir başka Avrupalı millet arasındaki farkta, eşsiz olan bir şey vardır. İşte bu yüzden ülke olarak yabancı fikirleri kucaklamayı öğreneceğiz, çünkü bu tarz bir misafirperverlik yeni fikirlere kapısını açana büyük zenginlik verir.³

Avrupalı ülkelerin tüm kıta çapında birbirini tanıma ve diyalog içinde olma projesi, amaçları nadiren aynı olan kurumlar aracılığıyla (üniversiteler, yayınevleri, gazeteler ve dergiler) gerçekleşmiştir.

Gerçekten de 19. yüzyılda Öteki'ni tanıma isteği sadece basit bir meraktan veya kozmopolitizmden kaynaklanmaz; Avrupalı ülkeler arasındaki entelektüel ve bilimsel yarış ve rakibini geride bırakma arzusu gereği, Avrupalı uluslar ötekilerin entelektüel gerçeklikleri hakkında bilgi edinmek zorunda olmuştur. Ayrıca Avrupalı yoğun yaratıcı süreç, çeşitli ülkeler arasında öykünmeye sebep olurken, kültürel anlamda birbirinin eksikliğini kapama bilinci edinmek anlamına da gelmiştir. Örneğin yazar Julien Gracq, Fransız kültürünün klasik "katılığını" düşünerek Alman romantik kültürünün "Avrupa'ya yeni bir enerji kattığını" söylemiştir.

Dolayısıyla, Avrupa'da paranın yazı yüzü Avrupalı devletler arasındaki ateşli ve bazen de yıkıcı siyasi yarışını göster-

3 Mme de Staël, *De l'Allemagne*, Hachette, Paris, 1958, cilt II, s. 31 [*Almanya Üzerine*, çev. Hasan Aydın Karahasan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017].

rirken tura yüzü ise yapıcı rekabetin güzel çehresini temsil eder. Bu kitapta işleyeceğimiz yüksek kültür Avrupası,⁴ farklılıklar ve irtifalar dünyasıdır. (Aydınlanmacılar ve romantikler gibi) farklılıkların birliğini savunan kültürel akımların Almanya’da, İngiltere’de veya Fransa’daki yansımaları arasındaki fark hiç de azımsanacak gibi değildir. Ne de olsa Avrupa, benzerliklerin asla aynılıklar anlamına gelmediği bir evrendir. 19. yüzyılın başlarında en önemli Avrupalı tarihçilerden biri olan Fransız François Guizot’unun *Histoire de la Civilisation en Europe* [Avrupa’da Uygarlığın Tarihi, 1828] isimli eserinde de belirttiği gibi, Avrupa demek çoğulculuk demektir.

Karmaşık ve derin farklılıklar üzerine inşa edilen bu entelektüel ve ruhsal birlik, 15. yüzyıldan bu yana Avrupalı siyasi ve kültürel modelin hem gücünü hem de zayıflığını oluşturur. Gür ve çeşitli bitkileriyle bu takımadalar coğrafyasında, şüphesiz ki yaban otlarını ayıklamak boşuna bir çabadır. Buna rağmen Fransız yazar Julien Benda, 1933’te *Discours à la Nation Européenne*’inde [Avrupa Ulusuna Söylev], “milletlerin nevi şahsına münhasır özellikleri denen ısırgan otunu” yerse de, en ufak bir gef içermez. Bu metin, Nazizme karşı kaleme alınmıştır ve evrenselleşme karşıtı Hitlerci somuta karşı, soyut bir rövanş çağrısıdır. Bu durumda Avrupa’nın kültürel farklılıklarını hedef tahtasına koymak en kötü seçim olamaz. Avrupalı ülkelerin kültürel farklılıklarına bir zenginlik kaynağı olarak baktığımız takdirde, kültürel ve entelektüel Avrupa, daha ziyade süreklilik halinde, hari-kulade bir diyalektik⁵ (klasisizmin ve romantizmin, Hıristi-

4 Donald Sassoon’un *The Culture of the Europeans. From 1800 to the Present* (Harper Press, Londra, 2006) veya Emmanuelle Loyer’nin *Une brève histoire culturelle de l’Europe* (Flammarion, “Champs histoire”, 2017) isimli eserleri gibi “kültür” Avrupası’nı inceleyen kitapların aksine biz, basının, yayıncılığın ve sinemanın kitle kültürünü incelemiyoruz.

5 E. Morin, *Penser l’Europe*, Gallimard, Paris, 1987 [Avrupa’yı Düşünmek, çev. Şirin Tekeli, Afa Yayınları, İstanbul, 1988].